

Kitâbiyat Book Reviews

Gazzali ve İmgelem Poetikası

İbrahim Musa, çev. Çağla Taşkın

İstanbul: Hece Yayınları, 2018, 478 sayfa

ISBN 9786059556934

Çağdaş İslam düşüncesi, yaklaşık olarak XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarından bugüne kadarki süreçte geleneğin yeniden yorumlanmasına yönelik kaygılarla gerçekleştirilen ve *ıslah*, *tecdit*, *ihya*, *İslamî reform* ve *İslam modernizmi* gibi çeşitli şekillerde tanımlanan entelektüel faaliyetlere tanıklık etmektedir. Bu faaliyetler kimi zaman İslam düşünce geleneğinin bütününe yönelik genel yorum ve eleştiriler şeklinde kimi zaman ise klasik düşünürlerden herhangi birine yönelik yeni okuma ve yorumlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Doktora eğitimini Cape Town Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra akademik kariyerine Amerika Birleşik Devletleri'nde devam eden İbrahim Musa'nın ilk yayımlanışının üzerinden epey zaman geçtikten sonra Türkçe'ye çevrilen çalışması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Çalışmanın odak noktasını yazarın Gazzâlî'yi çağdaş İslam düşüncesinde konumlandırmak istediği bağlamdan hareketle yaptığı yeni okuma oluşturmaktadır. Yazar gerek oryantalistlerin gerek çağdaş İslam düşünürlerinin Gazzâlî ile ilgili değerlendirmelerinden farklılaşan bir Gazzâlî portresi çizme gayretindedir. Bu portrede Gazzâlî, Homerosçu düzenli duygu değişimlerine ve geçişlerine uymayan bir yaşam örüntüsüne ve karmaşık bir psikolojiye sahip, kendisinde aynı anda var olabilen çeşitli bilgi katmanları arasındaki çatışmaya eğilimli bir figür olarak sunulur. Gazzâlî büyük düşünürlerin özgür bir tutum ve epistemik bir açıklıkla pek çok bilgi geleneğiyle irtibat kurabilen tavırlarını yansıtan bu yönü itibarıyla çağdaş İslam düşüncesinde bilginin körelmesi ve

bilgi üretim sürecinin tıkanması gibi durumların aşılması açısından güzel bir örnek teşkil eder. Yazara göre, kelim ve özellikle fıkıh gibi geleneksel ilimler karşısında eleştirel bir tutum takınan Gazzâlî'nin çağdaş İslam düşüncesi açısından dikkate değer bir anlam ifade etmesi ancak onun yeni bilgi üretimi ve dini tahayyülde gösterdiği yaratıcılık dikkate alındığında mümkün olacaktır. Yazar buradaki bütün süreçleri Gazzâlî düşüncesinde var olduğunu iddia ettiği üç unsurla irtibatlı bir şekilde açıklamaktadır. Bu üç unsur, a) *eşik* veya *dehliz* konumunun *yaratıcılığı*, b) *sürgünde* bulunma hali ve c) *poiesis* ve *ethos* olarak ifade edilir.

Gazzâlî'nin kendini içinde bulduğu akıl ile tahayyül, dış ile iç, zâhir ile bâtın, rasyonel söylem ile sembolik veya şiirsel söylem, logos ile mitos, fıkıh ile tasavvuf, şeriat ile hakikat arasındaki gerilimlerden kaynaklanan ikilem ve zorluklar, yazarın *el-Münkız*'da geçen *dehliz* ifadesinden hareketle ifade ettiği üzere Gazzâlî'nin eşikte ikamet eden bir düşünür olmasının sonuçları olarak yorumlanabilir. *Dehliz* veya *eşikte varoluş*, kendini soyut ve nispeten rahat bir orta yola adamadan karşıt kutuplar arasında mücadele eden Gazzâlî'nin hem bir özne olarak kendini bulduğu hem de metinlerini inşa ettiği yere işaret eder. Bu eşikte varoluşta karşıt kutuplar, büyük bir konfor sağlamakla birlikte ne olduğu tam olarak belli olmayan kolaycı bir sentez için kurban edilmek yerine gerilimin uçlarının canlı ve dinamik kalması için muhafaza edilir. Gazzâlî'nin, anlatısını düşünsel tutku ve bilgelik, sezgi ve yaratıcılık şenliği içinde felsefe, mantık, etik, teoloji, metafizik, kozmoloji ve manevi kavrayışlarla süslemesini mümkün kılan da bu ara eşikte kazanılan özneliktir. Gazzâlî'nin hukuk ve kelim gibi geleneksel yorum açısından meşru disiplinler ile tasavvufi heterodoks söylemler arasında serbestçe salınabilmesi ve kolaylıkla geçişler yapabilmesi de ancak bu eşikte varoluşla mümkün hale gelir. Bir *dehliz* veya *eşik* gibi ara bir mekânda varoluşun ardından gelen ikinci unsur ise yazarın *garipler*, *dışlanmışlar* ve *sürgünler* hakkındaki yorumları üzerinden takip edilebilir. Büyük düşünürlerin çoğunlukla zihinsel seviyede deneyimledikleri sürgün hayatı ne içeride ne dışarıda olma şeklinde ifade edilebilecek bir yerinde olmama haline işaret eder. İlk bakışta tekinsiz bir varoluş gibi gözüken sürgün hali paradoksal olarak durağan değil dinamik bir pozisyon olmasından dolayı nadiren de olsa bir özgüven ortaya çıkarır. Çünkü içinde rahatça oturlan evin terkedilmesi neticesinde dahil olunan sürgünde yaşam, farklı hayat ve varoluş biçimlerinin cesaretle deneyimlenmesine imkân vermesi itibarıyla yenilenme, tazelenme ve dinamik yeni yorumlar için kritik bir rol icra eder.

Gazzâlî, üçüncü unsurla ilişkili olarak ise filozofların genelde *poetika*-yı eleştirip *burhana* vurgu yapan tutumlarından farklı olarak poetikanın

değerini anlamış biri olarak görülür. Dolayısıyla karşımızda eylemin rasyonel unsurunu vurgulayan bir hukukçu-kelamcı ile hayal gücüne vurgu yapan mütedeyyin bir sūfiyi kendi kişiliğinde birleştirebilmiş bir Gazzâlî portresi bulunmaktadır. Bu çalışmada hayal gücü Gazzâlî'nin gelenek karşısındaki eleştireliliğinin ve pek çok bilgi katmanıyla ilişkisi sayesinde yaptığı yaratıcı atılımın temel motifi olarak görülür. Ayrıca Gazzâlî için düşsel hayal gücü, din için hayatî olan peygamberliğe özgü ilhamın sürekliliğinin de bir parçasıdır. Gazzâlî, metinlerin yorumlanmasıyla (*tevil*) rüyaların yorumlanmasını (*tabir*) aynı düzlemde dikkate alır ve hayal gücünden yoksun bir müfessirin elinde kabuktan başka bir şey kalmayabileceğini söyler. Bu doğrultuda estetik hassasiyet veya deneyim yoluyla gerçekleşen keşifte asıl olan şey, anlayışı derin bir hayal gücüyle aydınlatmaktır. Dolayısıyla söylemsel bilgi ile sezgisel veya ruhani bilgi hayal gücünden ne kadar pay aldıklarına bağlı olarak farklılaşırlar. Yazara göre Gazzâlî poetika içinde sorular sormuş ve kendi zamanına özgü yeni bir bilgi meydana getirmek için ne türden bir müslüman özneliği gerektiğine ilişkin ikilem ve zorluklara poetika içinde yanıt aramıştır. Gazzâlî'nin, yazarın *poiesis* ve *ethosla* ilgili olarak değerlendirdiği bu üçüncü maddeyle ve hayal gücüyle ilişkili görüşlerinin sonuçları önce bireysel sonra toplumsal olmak üzere ahlak alanında görülür. Gazzâlî'nin mirasının tahayyüle dayalı bir gelenek çalışması olduğunu iddia eden yazara göre Gazzâlî hem tevarüs ettiği hem de çağdaşı olan bilgi türleriyle karşılaşmasının sonucu olarak kesişen sınırların olduğu karmaşık bir alanda veya dehlizde farklı din anlatımları meydana getirmiştir.

Hayal gücünün veya tahayyülün ahlak bağlamındaki rolü ahlak alanının belirsizliğiyle ilgili vurgularda ortaya çıkar. Hayal gücünün devrede olduğu organik ve faal bir zeminde tahayyül edilen ahlak ve hukuk, emirlere ve yasaklara ilişkin pozitivist ve kaba bir şekilcilik olamaz. Bunun aksine böyle bir zeminde ahlak, içinde belirsizliklerin, kesinliklerin, olasılıkların ve mutlaklıkların hep birlikte yer aldığı kapsamlı bir yaşam formu halini alır. Burası, kutuplaşmaların tamamen çözümediği gibi tamamen ortadan da kalkmadığı, aksine sürekli olarak müphem, tartışmalı ve son kertede neyin nasıl yapılacağına ilişkin üretici bir gerilim içinde varoluşun devam ettiği bir yaşam formudur. Kişi ancak böyle bir eşikte konumlandığında gri bölgeleri, ara alanları ve belirsizlik derecelerini görür ve kabul eder. Yazara göre Gazzâlî inanç meselelerindeki kişisel kesinlik arzusuna rağmen ahlak alanında sürekli olarak bir belirsizlik gölgesi olduğunun farkındadır. Gazzâlî kaba ve pozitivist bir hukuktan farklılaşmanın neticesinde ahlak alanında ortaya çıkacak bu belirsizliği I. Kant'ın insanın kendi belirlediği kurallara göre davranması anlamındaki *otonomi* anlayışıyla karşıtlık içeren ve başkalarınınca

yapılan yasa ve kurallara göre davranmak anlamındaki *heteronomi* anlayışıyla dengelemeye çalışır. Fakat Gazzâlî bununla kişinin seçimlerinin ve otonominin tamamen ortadan kalkacağı dışsal bir yasaya mutlak ve zorunlu bir tâbi oluştan söz etmez. Gazzâlî daha ziyade ilahi buyruğa verilmiş temel bir yanıt çerçevesi içinde kişinin sorumluluk alarak kararlarının sonuçlarıyla yüzleşmesi anlamında *heteronomi* içinde gerçekleşen bir nihaî *otonomi*-den bahseder. Gazzâlî'nin bu anlayışı onun birey düşüncesiyle de tutarlıdır. Gazzâlî sadece siyasi ve ekonomik anlamda otonomiye sahip bir bireyden ziyade toplumsal-dinî bir hiyerarşiye tâbi ve normatif hayatı toplumsal ilişkiler bağlamında deneyimleyen heterojen bir birey tahayyül eder. Bu anlayış içerisinde otonom bireye sadece çok özel kişisel dindarlık veya kişisel dinî deneyim seviyesinde bir yer kalır. Yazar tam da bu noktada hayal gücü ile ahlak arasındaki ilişkinin toplumsal bağlamıyla ilgili olarak *diyalojik tahayyül* kavramını öne çıkarmaktadır. Bu kavram, bütün anlamın daha büyük bir bütünün parçası olması ve o anlamı benimseyen herkesin daha alt ayrımlarda kim olduklarından bağımsız olarak sürekli birbirleriyle etkileşim içinde olmalarıyla anlamın farklı şekillerde ortaya çıkması anlamına gelir. Yazarın Gazzâlî'nin toplumsal bağlamla ilişkili görüşleriyle ilgili olarak başvurduğu bir diğer kavram ise *teleiopoiesis* kavramıdır. Derrida'nın *gelecekte totaliter olmayacak şekilde bir şeyler söyleme isteği* anlamında kullandığı bu kavramla, öznelerin bir gelecek ufkunda söylemsel bir çoğulluğu tahayyül etmelerine ve bireysel ya da toplumsal plandaki eylemlerini bu tahayyül ekseninde gerçekleştirmelerine vurgu yapmak amaçlanır.

Netice itibariyle çalışma iki açıdan değerlendirilebilir: İlk olarak çalışmada çağdaş İslam düşüncesindeki tartışmalara âşina bir okuyucu için fazla ilgi çekici olmayabilecek gelenek ve yenilenme tartışmalarıyla ilişkili tekrarlar göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda herhangi bir paradigmanın karşılaşacağı zorluğun hem geçmişe sadakati korumak hem de hiçbir gerçekliğe körü körüne bağlanmadan veya gerçekliği görmezden gelmeden şimdiki zamanla hemhal olmak olduğuna, hem geçmişten farklı olmanın hem de geçmişi devam ettirmenin önemine, düşünsel tahakkümden çıkışın Gazzâlî için Helenizm'in karanlık tarafından kurtuluş anlamını taşıırken bizim için modernizmin karanlık tarafından kurtuluş anlamı taşıdığına, çağdaş İslam düşüncesinde biri geleneğin otoritesine teslim olmak, diğeri geleneğin içini tamamen boşaltmak şeklinde iki eğilim olduğuna, oysa Gazzâlî'nin geleneğe teslim olmayarak hem geleneği taklit etmiş hem de yeni şeyler icat etmiş bir düşünür olduğuna yönelik vurgular yukarıda işaret edilen türden tekrarlara örnek olarak gösterilebilir. Bu türden ifadeler çağdaş dönemde gelenek ve yenileşme bağlamında yorum yapan hemen hemen bütün düşünürlerin

teoride bir şekilde savundukları fakat bunun pratikte nasıl gerçekleştirileceği noktasında bir türlü uzlaşılamayan unsurlar olarak dikkat çeker.

Çalışmada ikinci olarak ise farklı bir okuma ve nispeten daha yeni yorumların görülebilmesi itibariyle okuyucunun daha fazla ilgiyle takip edileceği izlenimi uyandıran Gazzâlî okuması öne çıkmaktadır. Çalışmanın merak uyandıran ve okunmaya değer yönünün bu özellik olduğu söylenebilir. Yazarın Gazzâlî okuması çağdaş İslam düşüncesinin öncelikle belirli sabiteler arayışındaki temsilcileri tarafından post modern bir okuma olarak görülüp eleştirilebilecek bazı unsurlar içermektedir. Hatta çalışmada Gazzâlî'nin o günkü şartlar altında belki de kastetmediği anlamların kendisine yüklendiği ve aşırı yorum yapıldığı izlenimi uyandıran yerlerin olduğu da doğrudur. Fakat doğal olarak herkes kendisini konumlandığı bir yerden başka bir yere, kişiye, döneme, olaya, sürece ya da metne bakmaktadır. Bu çalışmada da yazarın Gazzâlî'yi XXI. yüzyılda çağdaş İslam düşüncesinin karşı karşıya kaldığı sorunlar ve kendi kişisel deneyimleri bağlamında yorumlamak istediğine ilişkin daha en baştan ifade ettiği amacı göz önünde bulundurulduğunda çalışmada aşırı olduğu izlenimi uyandıran yorumlar anlayışla karşılanabilir.

Mehmet Zahit Tiryaki, Dr. Öğr. Üyesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümü

ORCID 0000-0003-1346-9775

DOI 10.26570/isad.754334